

Varga Gergely

A közép-európai rakétapajzs elvetésének hátteréhez

Barack Obama 2009. szeptember 17-én jelentette be hivatalosan, hogy eláll a Közép-Európába tervezett rakétavédelmi rendszer telepítésétől. Jóllehet, a bejelentés nem volt váratlan, hiszen közismert, hogy az elnök ebben a kérdésben kezdettől fogva szkeptikusabb álláspontot vallott, a cseh és a lengyel politikai elit mégis rendkívül csalódottan fogadta a hírt. A döntést sokan úgy értelmezték Közép-Európában – s erre jó példa az úgynevezett 22-ek e lapszámunkban közölt levele –, hogy az Egyesült Államok ismét beáldozta a térséget Oroszországgal fennálló kapcsolatainak javítása érdekében. A Közép-Európába telepített amerikai rakétavédelmi rendszernek valóban komoly politikai–stratégiai jelentősége lett volna, de értékelése során az amerikai döntést érdemes geopolitikai összefüggéseiben vizsgálni.

A Bush-kormány által Közép-Európába tervezett rakétavédelmi rendszer egy radarállomás Csehországba, és tíz ballisztikus rakéta Lengyelországba való telepítését foglalta volna magába. A 2016–2018-ra befejezni tervezett rendszer nagy hatótávolságú ballisztikus rakéták ellen nyújtott volna védelmet Nyugat- és Közép-Európa számára – amennyiben megépült volna, s amennyiben a rakéták addigra megfelelő megbízhatósággal működnek. Jelenleg ugyanis még – a mértékadó és független szakértők szerint – korántsem működnek megbízhatóan a rendszer elemei. A további fejlesztések és kutatások tehát, magát a telepítést most nem is említve, újabb dollár tízmilliárdokba kerültek volna egy olyan időszakban, amikor a gazdasági válság miatt a költségvetési fegyelem alól a Pentagon büdzséje sem bújhat ki. Mindezek fényében a rakétavédelmi rendszer létjogosultságát illetően eleve kritikusabb Obama döntése nem meglepő.

A tervezett védelmi rendszer olyan országokból induló támadások ellen nyújtott volna védelmet, ahonnan legfeljebb néhány nagy hatótávolságú ballisztikus rakétát képesek indítani. Sokak szerint néhány éven belül ilyen lehet Irán. A biztonságpolitikai trendek emellett arra engednek következtetni, hogy 20–25 éves távlatban a nagy hatótávolságú hordozóeszközök és a tömegpusztító fegyverek száma nőni fog a politikailag instabil tágabb értelemben vett Közel-Keleten. Ez pedig Európa biztonságát is komolyan érintheti, amely jelenleg védtelen a nagy hatótávolságú ballisztikus rakétákkal szemben. A rendszer ugyanakkor nem nyújtott volna védelmet Oroszország kis, közép- és nagy hatótávolságú rakétáinak százaival szemben a Lengyelországba telepített tíz rakéta nem sokat jelentett volna. Ennek ellenére Moszkva hevesen ellenezte a telepítést, leginkább azonban politikai okokból, hogy megossza a NATO-szövetségeseket, és megmutassa, Moszkva nélkül nem lehet dönteni ilyen kérdésekben a régióban.

Az amerikai kormány hivatalosan azzal indokolta a döntését, hogy az iráni nagy hatótávolságú rakéták fejlődése, fejlesztése elmaradt a korábbi becslésektől, így azok nem jelentenek veszélyt Európára, ellenben kis és közép-hatótávolságú rakétái mennyiségben és minőségben is jelentős fenyegetést képviselnek. Ezért az Obama-adminisztráció kisebb, mobilabb harcászati rendszerek kiépítését határozta el. A leállított – hivatalos megfogalmazás szerint felfüggesztett – szárazföldi védelmi rendszer helyett hadihajókra telepített, AEGIS ballisztikus rakétavédelmi rendszerhez tartozó, kis és közép-hatótávolságú ballisztikus rakéták ellen védelmet nyújtó SM-3-as rakétákat, valamint szárazföldi Patriot típusú rakétavédelmi rendszereket kíván telepíteni Európába. Az első fázisban AEGIS-rendszerrel felszerelt hadihajókat küldénének a Földközi- és az Északi-tengerre, második lépésben pedig szárazföldre telepíthető SM-3-as elemekkel is bővülne a rendszer. A Moszkvát alighanem leginkább irritáló csehországi radarállomás helyett pedig olyan radart telepítenének a Kaukázusba, amely kizárólag Dél felé „néz”, vagyis nem lenne képes Oroszország ellenőrzésére.

Az új javaslatokkal kapcsolatban azonban több kérdés és probléma is felvethető. Egyrészt jelenleg nincs elég AEGIS-rendszerrel felszerelt amerikai hadihajó. Bizonytalan az is, hogy pontosan hova, milyen rakétákat telepítenének, és ki üzemeltetné őket. Emellett az SM-3-as rendszer fejlesztése sem fejeződött még be, s tekintettel arra, hogy nagy hatótávolságú rakéták elleni védekezésre alkalmas típusokkal is ki kívánják egészíteni a rendszert, a program legkorábban 2018–2020 körül zárulhat le.

Az Egyesült Államok számára katonai értelemben nem a Lengyelországba telepíteni kívánt tíz rakéta volt a fontos, hanem a

csehországi radar, amely egy globális megfigyelő rendszer egyik elemeként képes lett volna mélyen beelátni az orosz légtérbe. Stratégiai értelemben azonban ennél is többről volt szó, és alighanem ez az, ami miatt a lengyel és a cseh politikai-katonai elit a végsőkig ragaszkodni igyekezett a rendszer telepítéséhez. Cseh és lengyel remények szerint ugyanis a rakétavédelmi rendszer egy fizikailag is tetet öltő, stratégiai jelentőségű kapcsolatot jelenített volna meg az Egyesült Államok és a két közép-európai ország között. A létesítmény amerikai katonai eszközök, technológia, személyzet állandó jelenlétével járt volna Csehországban és Lengyelországban, most nem is beszélve a befogadással, a telepítéssel és a működtetéssel együtt járó befektetésekről. A nagyhatalmi vetélkedésnek és osztozkodásnak a múltban oly sokszor kiszolgáltatót közép-európai országok vezetői számára pedig mindennél erősebb biztonsági garanciának tűnt az amerikai jelenlét, bár azzal nyilván ők is tisztában voltak, hogy tényleges katonai védelmet önmagukban ezek a létesítmények Oroszországgal szemben nem nyújtanának.

Geopolitikai fekvése, méretei, történelmi múltja és szövetségi vállalásai miatt a rakétavédelmi rendszer lemondása Lengyelországban kavart nagyobb indulatokat. A lengyel politikai elit döntő részében gyakorlatilag a rendszerváltás óta konszenzus volt abban, hogy Varsót minél erősebb szálak fűzzék Washingtonhoz, s ne csak az atlanti szövetség keretei között, hanem bilaterális alapon is. Az iraki és az afganisztáni háborúban vállalt erőn felüli lengyel szereplés ezt a stratégiai kapcsolatot kívánta megalapozni, és a rakétavédelmi rendszer telepítésében realizálódni látszódtak e remények. Természetesen fontos hozzátenni, hogy a lengyel és a cseh közvélemény

nagy része (2009 márciusában 56%, illetve 70%) ellenezte a rakétavédelmi rendszer megépítését. De egyrésztől ki az, aki egy ilyen létesítményt szeretne a szomszédságában látni, másrészt a Bush-korszak amerikai külpolitikája ebben a régióban sem volt annyira népszerű.

Az Obama-adminisztrációnak a rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos döntésében természetesen nem a lengyel és a cseh közvélemény játszotta a döntő szerepet. Európai kontextusban vizsgálva, George W. Bush adminisztrációja látszólag erőteljesebben támaszkodott (a valóságban jórészt inkább csak hivatkozott) a kelet-közép-európai országokra, elsősorban a nyugat-európai kritikák ellensúlyozására, ugyanakkor a lelkes politikai támogatáson túl ez a térség nem sokat tudott, illetve tud nyújtani az Egyesült Államok számára. Barack Obama a ciklusa elején abban reménykedett, s talán még most is bízik benne, hogy elődjénél jobban tud majd támaszkodni a nagyobb erőforrásokkal rendelkező nyugat-európai országokra.

Globális összefüggésben vizsgálva az Obama-adminisztráció a kezdetektől úgy értékelte, hogy a Bush-kormányzat – az amerikai kül- és biztonságpolitikai képességekhez képest – túlvállalta magát az eurázsiai földrészen, s túl sok frontot nyitott (Irak, Afganisztán, Irán, az ukrán és a grúz NATO-tagság kérdése, a rakétavédelmi rendszer). Nem csoda hát, ha új és a korábbinál korlátozottabb prioritási listát kíván felállítani az amerikai külpolitika számára. S mivel aligha vitatható, hogy az Egyesült Államokat jelenleg és az elkövetkező években a közel-keleti és közép-ázsiai térség egyértelműen nagyobb geopolitikai kihívások elé állítja, mint Kelet-Közép-Európa – a külpolitika „hőlégballonjának” kosarából a rakétavédelmi rendszer, illetve az ukrán és a grúz NATO-tagság kérdései

kerültek ki. Vagyis Obama számára a prioritást Afganisztán és Irán kérdése jelenti, ez utóbbit összekapcsolva az izraeli-palesztin konfliktus problematikájával. Míg az előbbi esetben ez a háború kiterjesztését jelenti, az utóbbiakban diplomáciai eszközökkel próbál célt érni. Ám mindkét esetben szüksége van Oroszországnak együttműködésére, s ezért hajlandó Moszkvának engedményeket is tenni. Pontosabban szólva ez valószínűleg csak térségünkben tűnik engedménynek, hiszen Washington két olyan vitára okot adó elemet tüntetett el az orosz-amerikai viszonyból, melyek Obama értékelése szerint egyébként sem szolgálták az Egyesült Államok érdekeit.

A probléma tehát sokkal inkább az volt, hogyan hozza meg ezeket a döntéseket anélkül, hogy ez a gyengeség jelének tűnjön, s hogyan sikerüljön cserébe engedményeket kicsikarnia Moszkvától úgy, hogy mindeközben a közép-európai országokat is sikerüljön megnyugtatnia. Az amerikai elnök republikánus kritikusaik alighanem igazuk van abban, hogy az orosz ellentételezés meglehetősen bizonytalan, különösen, ami Iránt illeti. Oroszország ugyanis alapvetően abban érdekelt, hogy az Irán körüli bizonytalanság legalábbis fennmaradjon (abban már közel sem, hogy Irán valóban atomhatalommá váljon), vagyis Teherán továbbra is lekösse az Egyesült Államok figyelmét, az iráni energiahordozók pedig legyenek elzárva a nyugati világtól, ezzel is javítva az orosz energetikai pozíciókat és magasabban tartva az olaj és a földgáz árát. Ezzel szemben Európa, különösen pedig az orosz energiának valóban erősen kiszolgáltatott kelet-közép-európai országok hosszú távú stratégiai érdeke az lenne, hogy a közel-keleti térség (főként Irak és Irán) energiaforrásainak kiaknázásához

szükséges politikai és gazdasági feltételek megteremtődjenek, vagyis az Obama-adminisztráció által szorgalmazott diplomáciai megoldásban érdekelték.

Obama döntésének katonai dimenzióját sem szabad figyelmen kívül hagyni. Az elvetett rakétavédelmi rendszer egy kevésbé fenyegetett térséget védett volna olyan rakétákkal szemben, amelyekből nagyon kevés van, és még további fejlesztésre szorulnak, vagyis bevetésüknek nagyon kicsi a valószínűsége. Az új rakétavédelmi rendszer viszont mobilitásának és jellegének köszönhetően az Egyesült Államok nagyobb biztonsági kockázatoknak kitett közel-keleti szövetségesei számára is jelentős. A lépés tehát az amerikai biztonsági garancia térségbeli megerősítéseként is értelmezhető – felkészülve akár egy Irán elleni háborúra, akár egy nukleáris fegyverrel rendelkező Iránnal való együttélésre. A rakétavédelmi rendszer törlése tehát szervesen illeszkedik az Obama-adminisztráció külpolitikájának logikájához, ami a diplomáciai erőfeszítések maximalizálását és nemzetközi támogatás megszerzését célozza a kijelölt prioritások, vagyis a közel-keleti konfliktusgócok kezeléséhez.

A bejelentést követő héten a New York-i ENSZ-közgyűlésen az Obamával tárgyaló Dmitrij Medvegyev orosz elnök először mutatkozott nyitottnak az Iránnal szembeni keményebb fellépés támogatására, ami Teherán nukleáris programja számára már valóban komoly figyelmeztetés lenne. Látunk kell persze, hogy egyelőre Kína is vonakodik ENSZ-szankciók alkalmazásától, s azt is, hogy önmagában a nemzetközi nyomás fokozása korántsem lesz bizonyosan elégséges Teherán meggyőzéséhez. Tágabb perspektívából nézve az Obamakormány számára az jelenti az igazán nehéz feladványt, hogy az egymással összefüggő afganisztáni, iráni és izraeli-palesz-

tin konfliktusgócok között határozzon meg prioritást, illetve eldöntse, meddig hajlandó elmenni céljainak érvényesítése érdekében.

A szeptember 17-i döntés az orosz–nyugati kapcsolatokra is komoly kihatással van. A döntés egyrészt nagyban segíti az amerikai–orosz stratégiai fegyverekről szóló tárgyalásokat. Másrészt a NATO–orosz kapcsolatoknak is lökést adhat, e tekintetben ugyanis az amerikai döntéssel teljes összhangban van az új NATO-főtitkár, Anders Fogh Rasmussen szeptember 18-i üzenetével, miszerint az atlanti szövetség és Oroszország kapcsolataiban új fejezetet kell nyitni. A NATO-főtitkár által felvázolt politikai irányvonalat Nyugat-Európában is, különösen Németországban, legalább akkora támogatás övezi, mint Washingtonban, hiszen Berlin célja Oroszország minél teljesebb integrálása az európai politikai és gazdasági vérkeringésbe. Mindehhez hozzátehetjük, hogy egy kevesebb konfliktussal terhelt, kiegyensúlyozottabb NATO–orosz kapcsolat a szövetség kelet-közép-európai tagállamainak is alapvető érdeke – amennyiben a kapcsolatok alakulása a NATO oldaláról valóban a szövetség belső konszenzusa mentén halad, s nem csupán a kicsik nagyok általi elhallgattatásának eredménye. Alighanem ez utóbbi a legfontosabb kérdés nemcsak Csehország és Lengyelország, hanem a többi kelet-európai szövetségese, így Magyarország számára is. Érdemes megjegyezni azt is, hogy az amerikai döntés egyik következményeként az európai védelmi opció is előtérbe kerülhet Kelet-Közép-Európában. Az ESDP fejlődését természetesen alapvetően Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és külső szereplőként az Egyesült Államok határozza meg, de a korábban inkább atlantistaként számon tartott keleti tagok preferenciáinak módosulása fontos fejle-

mény lenne, aminek a térségben az „Amerikától való távolságtartás” jelenleg érzékelhető hangulata paradox módon akár kedvezhet is.

Visszatérve a rakétavédelemhez: a fő kérdés az, hogy a most elvetett rendszer mennyiben lett volna valóban stratégiai jelentőségű, és a remélt előnyökhöz hogyan viszonyulnak a hátrányok? A rakétavédelmi rendszer a jelenleginél valóban szorosabb amerikai kapcsolatot jelentett volna Lengyelország és Csehország számára. Tényleges katonai jelentősége azonban – miként azt érzékeltetni kívántuk – még középtávon is meglehetősen korlátozott lett volna. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy csak olyan védelmi rendszer lehet – politikai értelemben – tartósan működőképes, amelynek fontossága és hasznossága felől nagy vonalakban konszenzus van az amerikai politikai–stratégiai eliten belül. Ennek hiánya esetén ugyanis előbb vagy utóbb elveszíti a jelentőségét. A rakétavédelmi rendszer emellett továbbra is komoly kifogásolási lehetőséget jelentett volna Moszkva számára az együttműködés elutasítására, ellenlépésekre ösztönözhetett volna (jól jelezte ezt a kalinyingrádi rakétatelepítés felvetése), s ráadásul állandó, lappangó feszültségforrást jelentett volna a szövetségesek között is.

Össességében tehát a rakétavédelmi rendszer elvetése jót tesz az amerikai–orosz kapcsolatoknak, jót tesz az európai–orosz kapcsolatoknak, és jót tesz a közel-keleti diplomáciai erőfeszítéseknek is. Természetesen nem alaptalan az a felvetés, hogy mindezt annak árán érte el Washington, hogy a kelet-közép-európai államok elestek egy remélt biztonsági előnytől. Ezt a relatív előnyt azonban tényleges értékének reális felméréseivel, globális kontextusban, a lehetséges hátrányok és alternatívák függvényében célszerű értékelni. Eb-

ben a folyamatban nyilvánvalóan ott kell, hogy szerepeljen az Oroszország jelentette fenyegetés mértéke és jellege is, de törekedni érdemes arra, hogy ezzel kapcsolatos ítéletünkön ne uralkodjanak el a szubjektív percepciók. Napjaink orosz–nyugati szembenállása nem a hidegháború visszatérése, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Oroszország – különösen Kelet-Közép-Európa számára – ne jelentene továbbra is kihívást. E kihívások azonban más minőségben jelentkeznek (energia, gazdasági befolyás), és más eszközökkel kezelhetők. Úgy véljük például, hogy a közép-európai országok biztonsága szempontjából a régió energetikai rendszereinek összekapcsolása, valamint alternatív beszerzési források és útvonalak kiépítése (LNG, Nabucco) ma fontosabb kérdés, akutabb probléma, mint egy ballisztikus rakétavédelmi rendszer hiánya.

Érdekes talán felidézni egy pillanatra a hidegháború egyik fejezetét, a NATO 1979-es úgynevezett kettős határozatát. Az észak-atlanti szövetség akkor úgy döntött, hogy a szovjet közép-hatótávolságú rakétatelepítésekre válaszul amerikai közép-hatótávolságú rakétákat telepítenek nyugat-európai országokba, emellett azonban nyitva hagyják a leszerelésre vonatkozó tárgyalások lehetőségét is. A kettős határozatot óriási európai belpolitikai vitákkal kísérve fogadta el, s valósította meg a szövetség a nyolcvanas évek elején. A rakétatelepítésről szóló döntés a legtöbb elemző szerint elsősorban politikai értelemben volt mérőföldkő a NATO számára: az Egyesült Államok és a nyugat-európai szövetségesek ily módon adtak közös választ egy a Német Szövetségi Köztársaságot (NSZK) ért biztonsági kihívásra. Washington szemszögéből nézve a döntés komoly politikai előnyt jelentett, mivel megerősítette a NATO kohézióját, az NSZK számára pedig az amerikai

védelmi garancia megerősítését hozta, továbbá előmozdította a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokat is. A döntésben a katonai–stratégiai szempontok tulajdonképpen másodlagosak voltak, a lényeg ugyanis az adott hosszú távú közös érdekeknek és hosszú távú geopolitikai realitásoknak megfelelő közös politikai cselekvésben, az atlanti kötelékek megszilárdításában rejlett. Mára azonban a geopolitikai realitások gyökeresen megváltoztak. Az Egyesült Államok számára Európa jelentősége már régóta folyamatosan csökken, és ez a trend várhatóan folytatódni fog. Nem csupán azért, mert az öreg kontinens súlya relatíve csökken, hanem azért is, mert a jövő nagy biztonsági konfliktusai és kihívásai várhatóan nem

Európán belül jelentkeznek. A közép-kelet-európai régió országainak természetesen továbbra is törekedniük kell a szilárd atlanti kötelékek megerősítésére, de erre – a szeptember 17-i döntés legalábbis ezt sugallja – mindenekelőtt az atlanti szövetség keretei között van legkomolyabb esélyük. Emellett világosan kell látniuk az amerikai geopolitikai mozgástér irányait és korlátait, például azt, hogy az atlanti politikai konszenzus vélhetően alacsonyabb mértékű amerikai katonai szerepvállalás mellett lesz megvalósítható. Meglehet, hogy Kelet-Közép-Európa egy kisebb pofont kapott a mostani amerikai döntéssel, de érdemes és célszerűbb ezt amolyan kijózanító pofonként is értelmeznünk. ■

Irodalom

- Gvosdev, Nikolas K.: Mr. Delusional. *National Interest Online*, 24 September, 2009.
<http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=22222>.
- http://www.airforcetimes.com/news/2009/09/military_missiledefense_obama_091709w/.
- <http://www.spacenews.com/policy/pentagon-shifts-sm-3-for-european-missile-defense.html>.
- Matthew, Owen: Missile Mystery. *Newsweek Online*, 19 September, 2009.
<http://www.newsweek.com/id/215620/page/1>.
- NATO and Russia: A New Beginning. Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Carnegie Endowment. Brüsszel, 18 September, 2009.
- NATO Online: Secretary General proposes a new beginning in NATO – Russia relations.
http://www.nato.int/cps/en/SID-8DBC62D2-1410D8DD/natolive/news_57631.htm.
- Obama sharply alters missile defense plans. *Air Force Times*, 19 September, 2009.
- Obama Shelves European missile plans. *BBC News Online*, 18 September, 2009.
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8260230.stm>.
- Pentagon Shifts to SM–3 for European Missile Defense. *Space News*, 17 September, 2009.